

карыстоўваць апісаную методыку пры складанні вучэбных тэматычных слоўнікаў і лексічных мінімумаў.

¹ Гл.: Василевич А. П. // Психолінгвистические проблемы семантики. М., 1983. С. 97 і далей; Левицкий В. В., Стернин И. А. Экспериментальные методы в семасиологии. Воронеж, 1989. С. 21—22.

² Полевые структуры в системе языка. Воронеж, 1989. С. 45.

³ Гл.: Кузнецов А. М. Структурно-семантические параметры в лексике. М., 1980. С. 77.

⁴ Гл.: Частотный словарь русского языка / Под ред. Л. Н. Засориной. М., 1977.

⁵ Гл.: Фрумкина Р. М., Василевич А. П., Герганов Е. Н. // Вероятностное прогнозирование в речи. М., 1971. С. 72.

А. Ф. ПАСТУХОВИЧ

ДИФЕРЭНЦЫЯЦЫЯ АВЕРБАЛЬНЫХ СРОДКАЎ І ІХ МЕСЦА Ў СПЕЦЫЯЛЬНЫХ ТЭКСТАХ

Сярод навуковых прыярытэтаў сучаснай лінгвістыкі важнае месца прыпадае на вывучэнне семантыкі і структуры тэксту. Аднак у якасці тэксту тут разглядаецца пераважна вербальны, ці ўласна моўны матэрыял, а іншыя элементы тэксту, без якіх ён часам не можа функцыяніраваць, рэдка падлягаюць спецыяльным даследаванням. Тым не менш мы не можам уявіць сабе тэкст без усялякіх неславесных (авербальных) знакаў, якія абагульнена можна назваць параграфемамі (фатаграфіі, малюнкi, чарцяжы, формулы, схемы, табліцы, лічбы і г. д.).

Хаця авербальныя кампаненты тэксту з таго ці іншага пункту гледжання вывучаліся ў даследаваннях Й. Вахека, М. Чэрвінскага і Т. Зберскага, А. А. Рэфармацкага, Б. А. Плотнікава¹ і іншых, усё ж у сучасных працах па самой лінгвістыцы тэксту параграфемы практычна не ўлічваюцца. Апошнія часам бяруцца пад увагу (хаця і не разглядаліся дэтальна) спецыялістамі, сярод якіх пераважна мастакі, мастацтвазнаўцы, рэдактары (Ю. Я. Герчук, Б. М. Кісін, В. П. Аўраменка, О. І. Падабедава²). Але ўсе яны разглядалі авербальныя сродкі кнігі хутчэй з тэхнічнага боку, тады як інфармацыйная і семантычная роля параграфем не асвятлялася.

Пісьмовы тэкст знешне прадстаўляе сабой аднакіраваны літарны ланцужок знакаў, унутрана звязаных паміж сабой граматычна і па сэнсу. Прычым гэты ланцужок падзяляецца на асобныя кампаненты (літары, словы, абзацы, рубрыкі, главы і да т. п.). Параграфемы, змешчаныя ў пісьмовым тэксце, выступаюць у выглядзе розных па памеры і характары авербальных знакаў, аб'яднаных тэматыкай і зместам тэксту і на гэтай аснове звязаных з вербальнымі сродкамі гэтага ж тэксту.

Асноўная розніца паміж славеснай і авербальнай інфармацыяй заключаецца ў тым, што кожная параграфема афармляецца як адно цэлае і з'яўляецца нагляднай, кампактнай, матываванай, а інфармацыя, выражаная словамі, фарміруецца і ўспрымаецца паслядоўна, знак за знакам. У авербальных сродках перапрадавана інфармацыя, якая прадстаўляе адзін аспект у яго зместу.

Найбольшая інфармацыйная нагрузка прыпадае на параграфемы ў спецыяльных тэкстах — навуковых, навукова-папулярных, прафесійных, тэхнічных і да т. п. Тэксты па розных дысцыплінах адрозніваюцца не толькі зместам, манерай выкладання і афармлення думак, але і наборам неславесных сродкаў. З улікам апошніх намі разгледжаны два энцыклапедычных слоўнікі — «Энцыклопедычны слоўарь юного літэратураведа» (ЭСЮЛ) і «Энцыклопедычны слоўарь юного фізика» (ЭСЮФ). Яны належаць да адной серыі, мабыць, таму ёсць падставы меркаваць, што прынцыпы афармлення і падачы матэрыялу з'яўляюцца ў іх супараўнальнымі. У гэтых слоўніках месціцца шмат размаітых параграфем, што робіць дадзеныя даведнікі зразумелымі і прывабнымі для юных чытачоў з супрацьлеглымі інтарэсамі, паколькі розныя прадметы апісання — вонкавы свет і мастацкая літаратура аб ім, служаць крыніцамі спрадвечных спрэчак фізікаў і лірыкаў.

На матэрыяле абследаваных слоўнікаў даволі выразна выдзяляюцца дзве вялікія групы параграфем з улікам месца размяшчэння іх у славесным тэксце: унутрытэкставыя параграфемы і пазатэкставыя. У колькасных адносінах першая група значна пераважае над другой за кошт выкарыстання мноства лічб, а таксама формул (у ЭСЮФ). На частку ўнутрытэкставых параграфем у ЭСЮЛ прыпадае 74 % (пры іх агульнай колькасці тут 1777), у ЭСЮФ — прыкладна 80 % усіх выкарыстаных параграфем (агульная колькасць — 2431 параграфема).

У сваю чаргу сярод лічбаў можна вылучыць дзве найбольш значныя групы, кожная з якіх квантыфікуе адпаведныя рэаліі. У першую групу ўваходзяць лічбы, што суадносяцца з пэўнымі адрэзкамi часу (гады падзей, навуковых

адкрыццяў, пачатак дзейнасці і галоўныя даты ў жыцці таго ці іншага вучонага, пісьменніка; гады напісання твораў, абазначэнні стагоддзяў). Прычым у ЭСЮЛ колькасць абазначэнняў стагоддзяў амаль у два разы большая, чым у ЭСЮФ, што вынікае з адпаведнай традыцыі перыядызацыі літаратуры. Другая група лічбаў абазначае вялічыні вымярэння, і, зразумела, яна па свайму складу істотна вышэй (у 2,9 раза) у ЭСЮФ. Гэта група прадстаўлена тут колькаснымі паказчыкамі ціску, сілы току, працягласці і г. д. Агульным для абодвух слоўнікаў служаць лічбы, якія абазначаюць паслядоўнасць думак і колькасць чаго-небудзь (рэчыва, старонак, кніг і да т. п.)

Такая група параграфам, як формулы, адзначаецца ў абодвух слоўніках. У ЭСЮЛ формулы выкарыстоўваюцца пры апісанні тэхнікі вершаскладання. У ЭСЮФ — пры выражэнні і абагульненні матэматычных і фізічных заканамернасцей. Дадзеных параграфам, вядома, значна больш у ЭСЮФ (у 14,3 раза).

Параграфемы, якія выносяцца па-за межы звязнага тэксту, нягледзячы на сваю адносную малалікасць у параўнанні з унутрытэкставымі знакамі, займаюць значную плошчу на старонках энцыклапедычных слоўнікаў. Тут можна засведчыць два асноўныя спосабы размяшчэння гэтых неславесных знакаў: 1) афармленне спецыяльнымі рамкамі або выразнымі межамі; 2) падача параграфам на фоне белага ліста ўпоравень з тэкстам. У другім выпадку параграфемы, хаця і не складаюць такую ж арганічную частку тэксту, як, напрыклад, лічбы, але даволі шчыльна дастасуюцца да вербальнага тэксту.

Авербальныя сродкі можна падзяліць на тыя, што ўласцівы абодвум слоўнікам, і тыя, якія прадстаўлены ў адным слоўніку. Колькасць такіх параграфам у ЭСЮЛ і ЭСЮФ мае суадносіны 1:1. Па ступені ілюстратыўнасці пазатэкставымі параграфамі больш насычаным з'яўляецца ЭСЮФ, таму што іх на кожную старонку дадзенага слоўніка ў сярэднім прыпадае па 1,4 адзінкі, а на кожную старонку ЭСЮЛ — толькі 1,1 адзінкі. Пазатэкставыя параграфемы ў абодвух слоўніках прадстаўлены малюнкамі, фатаграфіямі і карцінамі.

Некаторыя разнавіднасці малюнкаў і фатаграфій адсутнічаюць у адным са слоўнікаў. Малюнкi, на якіх схематычна адлюстроўваюцца розныя прыстасаванні, устаноўкі (часцей за ўсё ў разрэзе), фізічныя з'явы, сустракаюцца толькі ў ЭСЮФ і складаюць 46 % усіх выкарыстаных тут малюнкаў. Характэрнымі для дадзеных слоўнікаў, і наогул для ўсёй серыі «Энциклопедических словарей юнх...», з'яўляюцца малюнкi, адны з якіх знаходзяцца побач з дапаможнымі артыкуламі (дапаможны артыкул «мае невялікі памер, з'яўляецца дадаткам да асноўнага артыкула, змяшчае звесткі прыкладнога характару — практычныя задачы, доследы, парады і да т. п., або інфармуе аб факту, падзеі, дакументу, з'яве па тэме асноўнага артыкула»³), а іншыя — на разваротах старонак. Малюнкi першага тыпу ілюструюць у асобай манеры (нагадваюць карыкатуры) факты, падзеі, з'явы, тыя ці іншыя дзеянні, якія апісваюцца ў дапаможных артыкулах. Малюнкi другога тыпу амаль не суадносяцца са зместам тэксту і служаць хутчэй для псіхафізіялагічнай разгрузкі, чым для перадачы інфармацыі.

Вылучаюцца таксама малюнкi, змешчаныя побач з асноўным артыкулам (асноўны артыкул «найбольш поўна раскрывае ў абагульненым выглядзе звесткі па тэме, абазначанай у яе найменні»⁴). Яны непасрэдна суадносяцца са зместам тэксту, выступаюць у ролі вобразнага (часта мастацкага) дапаўнення да вербальнай інфармацыі. Менавіта таму малюнкi разглядаемага тыпу пераважаюць у ЭСЮЛ (складаюць 52 % усіх малюнкаў гэтага слоўніка).

Фатаграфіі ў абодвух слоўніках выкарыстоўваюцца ў ілюстратыўных мэтах, змяшчаюцца побач з асноўнымі артыкуламі і біяграфічнымі нарысамі (біяграфічны нарыс «прысвечаны чалавеку, які ўнёс значны ўклад у развіццё той або іншай галіны навукі, культуры, мастацтва, або выдатнаму дзяржаўнаму ці грамадскаму дзеячу, ... звычайна размяшчаецца побач з асноўным артыкулам па тэме, непасрэдна датычыць да дзейнасці дадзенага чалавека»⁵). Фотапартрэты з'яўляюцца адзіным відам пазатэкставых параграфам, якія ілюструюць біяграфічныя нарысы, і па ўжыванню займаюць першае месца сярод фатаграфій (як у ЭСЮЛ, так і ў ЭСЮФ). У ЭСЮЛ прадстаўлены ў вялікай колькасці фатаграфіі кніг, іх тытульных лістоў і старонак, у ЭСЮФ гэтыя фотаілюстрацыі не ўжываюцца.

Такі від параграфам, як карціны, размяркоўваецца ў дадзеных слоўніках нераўнамерна: у ЭСЮФ змешчана толькі адна карціна, у ЭСЮЛ — 34. Карціны прызначаны для адлюстравання, у прыватнасці, каларыту той эпохі, аб якой ідзе гутарка ў асноўных артыкулах, і зрокава матывіруюць прадстаўленую ў гэтых артыкулах інфармацыю.

У ЭСЮЛ сярод параграфам каля 90 % займаюць гравюры, карцінкі, мазаіка, якія ілюструюць мастацкія творы, аналізуюцца ў артыкулах слоўніка. У астатніх параграфамех адлюстроўваюцца плакаты, медалі, мініяцюры, абразы, што разглядаюцца ў артыкулах слоўніка як дэталі асноўных тэм.

Усе іншыя параграфемы ЭСЮФ непасрэдна адносяцца да тэксту, ілюструюць яго (мадэлі), тлумачаць і дапаўняюць (схемы, графікі, дыяграмы, чарцяжы,

карты), а таксама сістэматызуюць інфармацыю тэксту (табліцы). Па ступені выкарыстання тут (у ЭСЮФ) авербальных сродкаў выстройваецца наступная паслядоўнасць іх: схемы, мадэлі, графікі, дыяграмы, чарцяжы, табліцы, карты. Першыя два тыпы параграфам (схемы, мадэлі) разам складаюць 32 % усіх невербальных сродкаў гэтага тыпу ў ЭСЮФ. Разгледжаныя параграфемы служаць выразным дыферэнцыяльным сродкам паміж ЭСЮФ і ЭСЮЛ, паколькі ў апошнім слоўніку яны практычна адсутнічаюць.

Калі разглядаць невербальныя знакі па характару адлюстравання ў іх знешніх рэалій, то ўсе параграфемы можна ўмоўна падзяліць на аб'ектыўныя і суб'ектыўныя. У першых рэаліі адлюстроўваюцца адекватна, без скажэнняў, хаця, магчыма, і адцягнена. Аб'ектыўныя параграфемы далей падраздзяляюцца на канкрэтныя і абстрактныя. Канкрэтныя параграфемы маюць люстраное падабенства з суадноснымі знешнімі рэаліямі, дакладна выражаюць прыкметы і прапорцыі прадметаў, узаемае размяшчэнне частак прадметаў ці саміх прадметаў. На нашым матэрыяле ў склад гэтых параграфем уваходзяць фатаграфіі і малюнкі да асноўных артыкулаў, схематычныя малюнкі. Абстрактныя параграфемы складаюцца з умоўных элементаў, кропак, ліній, форма і размяшчэнне якіх служаць для перадачы інфармацыі аб суадноснай рэаліі — гэта табліцы, чарцяжы, графікі, дыяграмы, схемы.

Як правіла, аб'ектыўныя параграфемы песна ўзаемадзеінічаюць з тэкстам, дапаўняюць яго (канкрэтныя параграфемы), альбо нясуць большую інфармацыйную нагрузку ў параўнанні з асноўным тэкстам (абстрактныя параграфемы). У суб'ектыўных параграфемах адлюстроўваецца творчая індывідуальнасць іх аўтараў (у абследаваных слоўніках прадстаўлены афарміцельскімі малюнкамі, малюнкамі да дапаможных артыкулаў, ілюстрацыямі да твораў, карцінамі). Такія параграфемы, як правіла, не ўключаюцца непасрэдна ў тэкст, яны носяць дапаможны характар і са славесным матэрыялам суадносяцца апасродкавана.

У ЭСЮЛ адсутнічаюць абстрактныя аб'ектыўныя параграфемы. Суб'ектыўныя параграфемы складаюць 62 % усёй колькасці пазатэкставых авербальных сродкаў гэтага слоўніка і 38 % — канкрэтныя аб'ектыўныя параграфемы; у той час як у ЭСЮФ ільвіная частка параграфем прадстаўляе канкрэтнае аб'ектыўнае адлюстраванне (57 % пазатэкставых сродкаў), і толькі 9 % усіх пазатэкставых параграфем ЭСЮФ выпадае на суб'ектыўныя параграфемы. Прыведзеныя паказчыкі характэрны для разгледжаных слоўнікаў, таму што параграфемы яскрава адлюстроўваюць тэму і прадмет апісання, сведчаць аб тым, што фізіка і літаратурназнаўства адносяцца да розных галін ведаў — негуманітарнай і гуманітарнай навукам. Перавагу канкрэтных аб'ектыўных адлюстраванняў над абстрактнымі (у ЭСЮФ) і суб'ектыўных над канкрэтнымі аб'ектыўнымі (у ЭСЮЛ) можна растлумачыць тым, што энцыклапедычныя слоўнікі разлічаны на юных чытачоў, якія маюць патрэбу ў наглядных і даступных ілюстрацыях для больш паспяховага засваення вербальных паведамленняў.

Такім чынам, параграфемы, якія выкарыстоўваюцца ў спецыяльных тэкстах, нясуць значную інфармацыйную, сэнсавую, часткова эстэтычную нагрузку, істотна пашыраюць семантычнаю прастору тэксту, прадстаўляюць прадмет апісання матываваным, разнастайным і зручным для ўспрымання.

¹ Гл.: В а х е к Й. // Пражский лингвистический кружок. М., 1967; Ч е р в и н с к и й М., З б е р с к и й Т. Система книги: Семиотика книги. М., 1981; Р е ф о р м а т с к и й А. А. Техническая редакция книги. М., 1938; П л о т н и к о в Б. А. Семиотика текста: Параграфемика. Мн., 1992.

² Гл.: Г у р ч у к Ю. Я. Художественная структура книги. М., 1984; К и с и н Б. М. Графическое оформление книги. М., 1946; А в р а м е н к о В. П. Художественное оформление и иллюстрирование книги. Чебоксары, 1974; П о д о б е д о в а О. И. О природе книжной иллюстрации. М., 1973.

³ Энциклопедический словарь юного литературоведа. М., 1988. С. 391.

⁴ Там жа.

⁵ Там жа.

Ю. А. ГУРСКАЯ

КЛЮЧАВЫЯ ЎЛАСНЫЯ ІМЭНЫ І ІДЫЯСТЫЛЬ

Імя ўласнае, як адна з універсальных культурных, выконвае функцыю захавання і трансляцыі традыцый народа, якая выражаецца ў «нацыянальна-культурным кампаненце значэння»¹. У выніку гэтага імя ўласнае з'яўляецца складаным моўным знакам². Тое, што гэта асобы моўны знак, вядома з эпохі антычнасці, дзе імя, згодна са старажытнымі філасофскімі сістэмамі, уяўлялася як адна з істотных састаўных частак асобы.

У цяперашні час пашыраюцца межы анамастыкі: імёны ўласныя становяцца прадметам вывучэння ў лінгвакраіназнаўстве, у працах па рэканструкцыі тэксту. Вялікі ўклад у тэорыю сучаснай антрапанімікі ўнеслі працы М. В. Бірылы,